

Jordi Sagrera

L'EXPANSIÓ DECIDIDA (SEGLES XI AL XIV)

El període que comprèn el segle XI i s'estén fins a mitjans del XIV és sens dubte un dels més cabdals per a la història de Girona. A grans trets es va caracteritzar per la vitalitat ciutadana que la va empènyer a un creixement i a una expansió llargs en el temps que només es van aturar amb la profunda crisi econòmica, política i social de la baixa edat mitjana. El pes de l'herència de l'època del ple medieval va marcar profundament l'estructura urbana i, en certa manera, la dinàmica de la ciutat ben bé fins a finals del segle XIX.

El període s'inicia poc després de l'any 1000 en què la ciutat encara vivia pràcticament closa dins el perímetre de les muralles carolíngies, el qual era només lleugerament més ampli que el de la *Gerunda* romana. Des del segle anterior s'havien gestat signes evidents de canvi que, aleshores, es desfermaven. Transcendent per bé que paral·lel, fou la ràpida desintegració del califat andalusí provocada per les lluites internes de poder després de la mort d'Almansur el 1002. El saqueig de Còrdova perpetrat per les hosts catalanes el 1010 simbolitzava el nou rol pel qual els cristians passaven a pressionar militarment i a percebre pàries o indemnitzacions en numerari dels recent creats regnes taifes.

Més rellevància tingué per la incidència a llarg termini la imposició del feudalisme. Efectivament, les primeres dècades del segle XI foren l'escenari dels darrers intents comtals —fermament representats a Girona per la comtessa Ermessenda (993-1058)— per mantenir un ordre antic que s'esfondrava arreu amb la implantació del sistema feudal. Tots els àmbits de l'autoritat pública es privatitzaven i repartien en feus entre llinatges i institucions en una cadena de fidelitats pactades no exemptes d'esclats de violència. De mica en mica però el sistema s'estabilitzava i es regulava tornant-se perfectament viable. A

Girona es recolzava, a banda del comte, en les institucions de l'Església amb el bisbe al capdavant, d'una banda, i en els senyors dels castells de l'altra.

El marcat caràcter militar de la ciutat heretat de l'època carolíngia es mantenia ferm. El comte n'organitzava la defensa convertint determinats trams de muralla i torres en castells. N'hi havia tres i l'emplaçament coincidia amb la ubicació de les principals portes de la ciutat; al nord el de Sobreportes, al sud el de Girona —després de Cabrera— i a l'est el de Gironella, el més poderós i jeràrquicament el principal. Eren termenats, és a dir, dotats de districte feudal i es van encomanar a algunes de les principals famílies nobiliàries de Catalunya. El de Sobreportes passà als Hostoles i per matrimoni, als Montcada. Els vescomtes de Cabrera detenien el de Girona com a mínim des de mitjan segle XI. El rei donà en feu el de Gironella als Cardona i aquests l'infeudaren a una família —aviat prendrien el nom de Gironella— com a castlans. No obstant això, la cadena vassallàtica no es va trencar. Així, Ramon Folc de Cardona va dirigir la defensa de la ciutat en el setge francès del 1285 en virtut del domini que exercia sobre el castell de Gironella.

Els bisbes per la seva banda formalitzaven les principals reformes en el recinte interior de la ciutat, plenament engrescats com estaven amb la reordenació del complex episcopal a dins murs. En temps del bisbe Odó (995-1010) es traslladava el palau episcopal des de l'antic conjunt episcopal de Sant Feliu a un vell casal comtal ubicat vora la seu de Santa Maria. Ben a prop hi funcionava la xenodòquia o hospital dels pelegrins fundat pocs anys abans. L'eix central del propòsit contemplava l'errecció d'un nou temple catedral i del corresponent recinte canonical amb les seves dependències i edificis: el celler, el dormitori, el refetor i la sala capitular. Un cop més, la comtessa Er-

messenda assumia el protagonisme dotant generosament la canònica i afavorint la construcció de la nova fàbrica romànica de la seu que consagrava el bisbe Pere Rotger, germà d'Er-messenda, el 1038. Tanmateix, l'obra va trigar molts anys a finalitzar, ja que el 1078 es rebien donacions per enllestir un dels campanars (l'actual torre Carlemany) i, a finals del segle, altres per cloure la capella del Sant Sepulcre que focalitzava el cos occidental del temple ubicat sobre la galilea.

El burg de Sant Feliu

A banda de la catedral, en el darrer terç del segle XI, s'emprenia molta obra pública; l'església de Santa Eulàlia Sacosta esmentada el 1078, la de Santa Susanna del Mercadal el 1081 i la de Sant Martí Sacosta empena pels cabiscols de la Seu entre 1064 i 1078 per substituir l'església anterior. Vistes en conjunt mostren un panorama d'intensa activitat edilícia que corrobora la capacitat inversora de la nova classe dirigent que, al seu torn, donava possibilitats a un estol cada vegada més voluminós de servidors, auxiliars i proveïdors.

L'augment de població va empènyer a créixer fora murs. Les línies d'expansió les van marcar les vies d'accés a la ciutat però va ser cap al nord, a redós de Sant Feliu, el primer indret a consolidar-se. El conjunt d'edificis i instal·lacions lligats a la primitiva Seu gironina convertida en abadia canonical era coneguda com el burg de Sant Feliu com a mínim des del 976. S'emplaçaven en un sector lleugerament enturonat situat davant de Sobreportes i que flanquejava a ponent el camí d'accés al recinte murat (l'actual pujada del rei Martí).

El 1063 ja hi havia un forn de coure pa i un grup de cases

que formaven una illa urbana a llevant de l'actual pujada. Des del 1090 aproximadament, les transaccions immobiliàries van augmentar considerablement, reflex de la voluntat decidida d'urbanitzar el sector. Així, a mitjan segle XII el burg de Sant Feliu esdevenia un barri perfectament estructurat que abastava una àmplia zona delimitada pel riu Galligants, al nord, i l'actual carrer de la Barca a ponent.

Ja aleshores hi van intervenir els diversos nivells de poder que es van articular, de dalt a baix, mitjançant l'emfiteusi, el sistema habitual en el món feudal. El mecanisme regulava les relacions entre els diferents registres de propietat: el domini directe o senyoria, la propietat i la possessió dels béns immobles. El domini del burg es repartia entre la Seu i Sant Feliu des dels temps en què les dues institucions es van separar administrativament (vers el 1020). Es coneix prou el procés d'infeudació dels alous des del bisbe cap als canonges i *milites* (cavallers) —els nous propietaris— i els establiments *ad construendum domos*, és a dir, amb la intenció d'edificar els terrenys objecte de la donació o d'incrementar-ne la densitat. El propietari parcel·lava i venia el dret a aixecar cases *ad construendum domos* o, en sentit més genèric, autoritzava a fer-hi tot el que volguessin els establerts o emfiteutes.

En la relació entre el senyor i el propietari/establient, el primer mantenia una posició de control car lloava o autoritzava l'establient i cobrava uns censos en reconeixement al seu domini. L'establient actuava de promotor i s'assegurava una part de les rendes fiscals. Els establerts o compradors finals es convertien en propietaris útils; edificaven la seva parcel·la i carregaven amb la fiscalitat.

L'Areny

El veritable salt fora murs es va desplegar cap a migdia de la ciutat en l'àrea que s'obria davant la porta sud, la *porta Onnare*, també dita de l'Areny. Formava una llarga franja de terres que s'estenia des de l'actual placeta del Correu Vell fins al capdamunt del carrer Albereda. Topogràficament es distingia una zona baixa i planera de sorrals vora el riu Onyar —l'Areny— i un altra costeruda que s'enfilava cap a ponent sobre els contraforts de les Gavarres. Es va conèixer com la Vilanova i el puig de Vilanova. Els separava un poderós marge natural de roca de més de nou metres d'alçada mitjana que es projectava de nord a sud. Els documents medievals l'anomenen el Marge Gros.

Les primeres cases de l'Areny s'arregleraven sobre la galta de llevant del camí principal d'entrada a la ciutat. Aquest seguia el recorregut dels carrers Albereda, dels Ciutadans i de Carreres Peralta on hi havia un segon grup de cases. En el segle XII la construcció de cases es va incrementar tot densificant els àmbits urbanitzats i començant a habitar-ne de nous com el Puig de Vilanova, el promontori on segles després s'alçà el convent de la Mercè.

El sector central de l'Areny, entre el carrer dels Ciutadans i la Rambla, era ocupat per conreus d'horta i per una àmplia esplanada on se celebrava el mercat general. El seu origen és incert però es pot establir una relació de causa efecte amb la progressiva ocupació, documentada almenys des del segle X, de la plaça comercial del vell fòrum. En el segle XII el sòl lliure havia minvat tant que els mateixos gironins l'anomenaven en diminutiu Forell o Mercadell.

El comte controlava el mercat de l'Areny però els límits es van veure compromesos per la pressió que exercia la construcció de cases que, cap a mitjan segle XII, el començaven a vorejar. Ben aviat esclatava un conflicte d'interessos pel domini del sòl entre l'estament eclesiàstic, en aquest cas, el bisbe, l'abat de Sant Feliu i el preposit de Sant Martí Sacosta i els comtes de Barcelona. El litigi s'iniciava el 1160 quan Ramon Berenguer IV ordenava la zona del mercat, fixant-ne el límits i regulant-ne el futur creixement urbà i no es va resoldre fins al 1172, en temps del rei Alfons I. L'acta de pacificació acordava el repartiment del domini amb renúncies entre les parts i es pactava l'ordenació general dels diferents espais urbans. Així naixien els carrers de les Ferreries, dels Mercaders, dels Abeuradors, la plaça del Vi... El disseny acotat de carrers i places, a més de solvatar una necessitat funcional, garantia l'equilibri dels poders feudals que intervenien a la ciutat. Aquesta praxis es manifesta arreu en l'arreglament i l'amidament regular de les illes urbanes. L'aparent laberint de carrers, estrets i sinuosos del Barri Vell de Girona ha abonat la idea falsa d'un urbanisme espontani i poc endreçat. Els carrers del centre històric ens han arribat modelats per la successió de modes i necessitats, i per segles de pressió de la propietat privada sobre la via pública, en el benentès que aquesta s'ha exercit amb més impunitat en èpoques posteriors a la medieval.

La formació del call jueu

Les primeres notícies més o menys fefaents sobre la presència de jueus a Girona abans de la meitat del segle XII, indiquen una certa dispersió en l'hàbitat dins els límits de la ciutat. Se sap que

disposaven d'una sinagoga. Segons una controvertida referència documental de l'any 988, se situava vora l'església de Santa Maria i afrontava a llevant amb el palau que el comte Borrell venia al bisbe per traslladar-hi la residència episcopal.

El primer esment del *calle judaico* data del 1160. És un moment en el que es registren nombroses transaccions immobiliàries tendents a la concentració de residents jueus en el sector baix del recinte de la ciutat antiga. Processos d'agregació similars s'observen en altres nuclis urbans com Besalú, Tortosa, Barcelona i tants d'altres. Desconeixem, però, els mecanismes precisos i generals a través dels quals es va anar concretant. No els va empènyer una decisió reial com passà a Mallorca el 1231 però tampoc es pot assegurar que fos conseqüència de la voluntat pròpia per viure en comunitat. Va coincidir en el temps amb la urbanització general de l'Areny. Si l'agregació va ser fruit d'una tendència natural, aquesta pogué treure profit de l'indubtable moviment urbanístic imperant a la ciutat.

El terme call designava l'àmbit on vivien els jueus però més que una connotació estrictament topogràfica o de senyories (recordem que es va desenvolupar dins l'alou de Santa Maria com altres barris de la ciutat) cal considerar el distintiu a la consideració jurídica personal dels jueus com a serfs del rei.

El call es va estendre i créixer durant els segles XIII i XIV a banda i banda del carrer de la Força que es va conèixer com el carrer major del Call. Multitud de carrerons hi confluien en sentit est oest i nord sud en una xarxa urbana densa hereva directa de la romana. Els límits físics venien donats per la muralla de sobre el carrer de les Ballesteries a ponent, el portal de l'Areny a migdia, el Mercadell i el castell de Sobreportes (plaça de la Catedral i casa Pastors) al nord i el carrer de la Ruca (pujada de la Catedral i Claveria) a llevant.

La ciutat entre els anys 1190 i 1285

Des de mitjan segle XII, Girona va créixer amb força fins al setge francès del 1285, una fita històrica d'innegable transcendència que pertorbà durant un temps aquesta dinàmica. El flux demogràfic cap a la ciutat empenyia una població en constant augment. L'origen foraster de molts gironins es fa palès en la identificació dels cognoms que, en aquesta època, s'anaven fixant. A diferència del que havia passat en el burg de Sant Feliu quasi cent anys abans, no eren estrictament canonges ni nobles els que protagonitzaven la promoció urbana, ans al contrari. En la regulació del mercat del 1160, el comte manava que els futurs establiments urbans només es fessin a jueus i burgesos. Es volia foragitar a *milites* (cavallers) i eclesiàstics dels contractes emfitèutics per evitar problemes de jurisdicció. El rei s'hi recolzava per contrarestar els altres poders feudals i ho va poder fer perquè la burgesia, una nova classe social vinguda del poble menut curulla de menestrals i artesans, havia assolit una notable capacitat econòmica. És en aquest sentit que s'ha d'entendre l'alliberament i l'exempció als gironins dels mals usos, unes de les servituds més detestades del feudalisme, entre els anys 1190 i 1194. Les famílies burgeses més destacades: juristes, metges, banquers, mercaders i comerciants esdevingueren els *ciutadans* del segle XIII. A l'empara del poder reial van assolir un cert pes específic en el govern de la ciutat a través de la figura dels jurats que, des del 1284, implantava les noves institucions municipals.

-L'Areny

El sector del mercat i, per extensió, l'Areny va esdevenir el cor de la ciutat. A més de cases s'autoritzen els obradors i les taules d'artesans i botiguers, que donaven al nou barri un as-

pecte atrafegat i bulliciós. L'espai de la plaça del mercat anà minvant a mesura que s'anaven afegint noves illes urbanes. L'incessant demanda de sòl urbà trobava solucions enginyoses en permetre construir sobre les places i els carrers públics mitjançant pilars, arcs i voltes que deixaven lliure la circulació als vianants. El 1192 es documenten les d'en Rosés i el 1203 les primeres de la Rambla.

Un dels elements que va permetre consolidar aquest creixement fou la construcció en el primer quart del segle XIII, d'un mur de contenció fluvial que es projectava al llarg de la riba de l'Onyar, des del Galligants al capdavall del burg de Sant Feliu, al nord, fins a l'inici de l'actual carrer del Carme, al sud, en un recorregut de més d'un quilòmetre. Fou una de les obres més significatives de la Girona del 1200, remarcable, no tant per les seves característiques constructives, sinó per la importància estratègica; sense aquest mur, l'avenç de la urbanització cap a l'arenys de l'Onyar hauria estat molt compromès.

A mitjan segle XIII bona part del mercat era instal·lat a la banda forana del mur. De l'espai interior en restava el carrer de la Peixateria (Peixateries Velles), la plaça de Girona (de les Castanyes) i la de la Boqueria (tram meridional del carrer Mercaders). A la mateixa època s'enllestia la urbanització del Cap de l'Arenys amb illes de cases allargassades separades per sengles carrerons que conflüen perpendicularment al carrer Albereda que ja rebia aquest nom pres de la família homònima que residia al sud de les Albergueries (la plaça del Vi).

Bona part de les famílies burgeses benestants residien a l'Arenys. Es concentraven en el carrer dels Ciutadans, nom evocador d'aquest fet, malgrat que a l'època es coneixia com la Draperia, però també a les Albergueries i al voltant de la plaça d'en Rossinyol i al començament de les escales de la Tallada (Sant Josep i de la Llebre respectivament). Avui encara es con-

serveixen molts testimonis dels antics casals i palaus que es van bastir.

-Del carrer de les Fàbregues al riu Galligants

L'actual carrer de les Ballesteries és un altre espai urbà que es va consolidar en aquest període. Els seus orígens cal cercar-los durant l'any 1169, moment en què el rei atorgava el domini del lloc de Fàbregues (dit així perquè a prop hi treballaven unes fargues) a Ramon de Montcada. Aquest hi va promoure la construcció dels primers edificis però, deu anys després, el venia als germans Estruc per 800 sous. Va ser Astruga, filla d'un dels germans Estruc, la que va sistematitzar entre els anys 1205 i 1206 els establiments en solars situats a la galta oriental del camí i sota la muralla per tal de bastir-hi obradors. El 1217 se n'hi afegien de nous perquè Pere de Gornall, marit de la difunta Astruga, i els seus fills, Bernat i Pere, n'autoritzaren una nova tongada. Els tallers i obradors se situaven a la banda de migdia de l'incipient carrer de les Fàbregues ja que el costat de tramuntana era de domini reial. Precisament Martí de Vic, batlle reial, autoritzava la construcció de noves cases en aquest sector a Provincial, fill de Bonijude, que ja era propietari d'un gran casal en el lloc que després fou l'Institut Vell.

Els drets dels Gornall passaren als framenors de Girona per donació testamentària abans del 1273 quan la renglera de cases de la galta de llevant ja era completa i pràcticament connectava amb les cases del burg de Sant Feliu que aleshores començaven a créixer a fora del mur de l'Areny, a la galta occidental de l'actual carrer de la Barca. Eren temps de reformes en el burg de Sant Feliu. El recinte canonical al voltant del claustre i cementiri situat al nord de l'antiga església canviava substancialment. Als anys vint s'alçaven les parets d'un nou temple més gran i

espaiós que havia de substituir l'anterior, mentre que les instal·lacions de l'entorn foren privatitzades i repartides entre els canonges. La galta de llevant del burg, era definida pels obradors propers al Galligants, a tramuntana, mentre que a migdia s'hi trobava una gran illa dominada pels Banys, fundats el 1194, i la del vell forn de pa envoltat de cases propietat, en gran part, de les famílies Sunyer i Mascardell.

-El burg de Sant Pere

A l'altra riba del riu Galligants, hom trobava el burg de Sant Pere. S'havia format a redós del monestir benedictí fundat al segle X i reedificat a mitjan segle XII (l'església es va consagrar el 1153). Des dels temps del comte Ramon Borrell, l'abat n'exercia el domini absolut fins i tot judicial. En el tombant dels segles XII i XIII però, la Seu hi traslladava l'hospital dels pelegrins, la vella xenodòquia ubicada originalment al costat del palau episcopal. Aleshores s'iniciava l'ampliació del burg cap a llevant, l'anomenat burg superior, i, cap a ponent, envers el riu. Aquest darrer eixample fou objecte d'un litigi encès entre l'abat del monestir de Sant Pere i el rector de l'hospital de la Seu que es va haver de resoldre amb un arbitratge el 1252. De manera semblant al mercat general, l'acord vingué de la mà del pacte per establir les àrees de domini sobre la urbanització del planiol de Sant Pere (l'actual plaça de Sant Pere) que fins aleshores havia estat utilitzat com a cementiri.

-El Puig i Vilanova

El darrer terç del segle XIII va veure l'embranchida urbanitzadora més important de la ciutat que va afectar àmbits fins aleshores marginals o ocupats parcialment. És el cas de la Vilanova i del Puig de Vilanova. El rastreig documental no permet

aclarir del tot els límits entre un i altre. La Vilanova definia els actuals carrers de la pujada de Sant Josep i del Portal Nou, aleshores els carrers d'en Rossinyol i de la Vilanova. El seu límit nord se situava més enllà del torrent de Vallnegra, on hi havia l'alou de Sant Martí Sacosta i, des de mitjan segle, el predi de Sant Domènec, mentre que, cap a ponent, s'estenia fins a les cases del costat de llevant del carrer de la Draperia, de la plaça de les Albergueries i del Cap de l'Areny.

El convent dels Predicadors, nom popular dels dominics, es fundava el 1252 pel bisbe de Girona, Berenguer de Castellbisbal, antic frare de l'orde a Barcelona. La compra dels terrenys va suposar l'alienació d'una part de l'alou de Sant Martí Sacosta. Les desavinences inicials entre ambdues institucions motivades per les molèsties que causaven la construcció de les parets del temple i del refetor (1255-1257) no impediren l'ampliació del convent amb diversos horts cap a migdia mercès a donacions i llegats testamentaris. A través d'aquests sabem que l'església i l'escala d'accés ja estaven aixecades abans de 1285, el claustre ja existia el 1276 i la sala capitular abans de 1292. També sabem que calgué fer reparacions després del setge francès de 1285.

El Puig de Vilanova correspondria, avui, al tram inicial del carrer del Portal Nou als dos costats, amb tota la urbanització fins al carrer Nou del Teatre. El seu fort desnivell inicial, pujant des de l'areny, explica el topònim. Des de la segona meitat del segle XII, hom copsa la presència de propietaris com Bernat Ripoll, la nissaga dels Puig i, des de l'inici del segle XIII, els Martí i altres que compraven cases i realitzaven establiments. Va ser en aquells anys quan es va construir un mur de contenció, descrit en els documents com *la muralla (murus)* per defensar els sectors urbanitzats més baixos de les esllavissades del terreny situat sobre el *marge*, gairebé un penya-segat que separava el

Puig de l'Areny. Cap a final del segle aquest sector del Puig de la Vilanova presentava un aspecte molt urbanitzat, però també suburbà, amb cases, horts i trilles barrejades.

-El Mercadal

El barri actual el conformaven en origen tres termes. El Mercadal pròpiament dit comprenia tot allò que romania al nord del rec Monar. Cap al sud, des de l'actual carrer Nou i fins a l'actual plaça de Pompeu Fabra, s'estenien les hortes de Fontanilles, un topònim manllevat de les fonts públiques situades vora el riu Onyar. El terç de migdia del Mercadal corresponia al terme de Cuguçac. El nom li venia del rec que discorria parcialment pel mateix traçat de l'actual Gran Via abans de desguassar a l'Onyar.

Fins al segle XIII va ser una zona suburbana dominada per l'explotació agrícola i molinera. Tanmateix, la concentració dels molins, la major part de domini reial, a la part baixa del rec comportava l'activitat d'una certa població que devia justificar l'erecció de l'església de Santa Susanna (sufragània de Sant Feliu i esmentada el 1081) i el funcionament d'un forn de coure pa en dates reculades (1106).

Durant la primera meitat del segle XIII es consolidaven els nuclis primigenis de cases al voltant de l'església i del forn de pa de la Sagristia Major de la Seu i se'n definien de nous. Un es trobava enganxat al rec del Portell, el braç meridional del rec Monar, prop de l'actual carrer de Santa Clara. A més de molins hi havia cases, entre les quals, la del monestir d'Amer (1228) i la primera casa que fundaren els mercedaris a Girona (1243). El Mercadal s'anava poblant i l'església de Santa Susanna es convertia en parroquial pels volts del 1233. Era el moment en què els franciscans s'instal·laven a Girona per fundar-hi un convent (1232). El solar inicial, delimitat pel rec Monar al nord i per un

camí similar en orientació i emplaçament a l'actual carrer Nou, a migdia, es va ampliar considerablement cap al sud i l'est mitjançant la compra de patis, horts i cases fins assolir un predi notable. L'operació més gran es va realitzar entre els anys 1249 i 1252. S'eliminava el camí abans esmentat i, en compensació, s'obria una plaça vers migdia que es va conèixer com el pla o plaça de Framenors. Avui és el carrer de Sant Francesc.

Al sud el paisatge era dominat per les hortes de Fontanilles i Cuguçac que s'estenien fins a les immediacions de l'Hospital Nou. Se situava prop de la confluència del camí de Caldes (carrer de la Rutlla) amb el camí Barcelonès (més o menys un tram del carrer Migdia). Es va fundar l'any 1211 per un grup de confreres de Sant Martí Sacosta. D'aleshores ençà va rebre donacions i llegats testamentaris que, amb el temps, van permetre disposar d'un important alou al seu voltant.

En el darrer quart del segle XIII el creixement del Mercadal va ser espectacular ja que es va urbanitzar una part substancial de Fontanilles i Cuguçac. Els primers establiments s'emplaçaven vora els vells camins d'accés: Fontanilles i Savaneres principalment però aviat es van perfilar noves illes urbanes delimitades amb nous carrers, alguns dels quals han desaparegut: Tixadors (Ginesta), Canaders (Pompeu Fabra), Flassaders, Corral...

El segle XIV

Durant el primer terç del segle XIV encara sovintegen els esments documentals de cases i finques arruïnades del temps del setge del 1285. I és que, les ferides causades pel setge, trigaren a cicatritzar. No obstant això, la ciutat no va perdre empenta ja que, des del punt de vista urbà, va continuar creixent fins a mit-

jan segle. Més que expandir-se, que ho va fer puntualment, es va densificar. Va ser el període per excel·lència dels establiments urbans. En efecte, en els horts, trilles i solars lliures a l'interior de les illes urbanes s'hi edificaven cases i construccions. En algunes operacions fins i tot es traçaren nous carrers per delimitar noves illes però dins una estructura urbana bàsica ja consolidada. Aquesta tendència no s'ha de veure com un fenomen nou sinó com la consumació d'un procés que s'havia observat des de finals del segle XII. D'establiments se'n van realitzar pràcticament arreu i van ser permesos o promoguts per tots els àmbits del domini senyorial. El mateix rei empès per incessants necessitats de tresoreria (recordem per exemple les campanyes de Sicília) autoritzava a edificar les primeres cases sobre el riu Onyar de l'actual Rambla i del carrer Calderers. Però l'estament clerical també n'afavorí: la trilla d'en Bordils (avui el Pallol), els d'en Serra, vora la Mercè, els de Berenguer Renall i Adelaida d'Osca, al Cap de l'Areny, els de Ramon Venguí i els de Ramon Provençal, al Mercadal, els d'en Vendrell i els de Blanca Alomar, a Fontanilles, els establiments del Corral, a Cuguçac, els de l'Hospital Nou (actual Rutlla)...

Les respostes i solucions urbanes a la densificació tampoc foren innovadores però ara s'incrementaven. Un dels efectes fou el creixement vertical de les cases amb edificis de fins a quatre pisos i l'ús sistemàtic de parets mitgeres, és a dir, comunes o compartides per dos habitatges que es convertia en una pràctica habitual a tota la ciutat. L'economia d'espai va influir en la minva d'amplada dels solars. Un detall: els establiments inicials per bastir les cases de la galta esquerra del carrer Calderers els va realitzar Ferrer de Lillet, batlle reial, el 1322. Els solars amidaven quatre canes i mitja d'amplada (uns set metres). Els que es feren més endavant havien reduït l'amplada a tres canes i dos pams (menys de cinc metres) tal com corrobora

el capbreu reial del 1350 sobre les cases i patis del mateix sector. Aquesta mida al voltant de les tres canes és la que es va implantar com a amplada de referència de tots les cases i solars dels carrers de les Savaneres i Canaders.

Indubtablement, la pressió de la propietat privada sobre la via pública arribà a nivells notables però els espais públics no es podien envair ni privatitzar lliurement ja que eren de competència reial. A banda de la solució ja comentada de pilars i arcs sobre els carrers que salvaven la lliure circulació per la via pública i no la privaven de la claror ni de la ventilació naturals, s'implementaven altres estratègies com els «passatges». Es cobria un tram de la via encavallant a l'alçada del primer pis arcades de pedra contra façanes confrontades a banda i banda del carrer per bastir-hi estances al damunt. Amb freqüència es tractava de connectar dues cases d'una mateixa propietat que restaven separades per l'amplada del carrer. Tanmateix, la forma més comuna emprada per l'arquitectura popular a l'hora de guanyar espai per a la casa consistia a afegir balcons i sobretot «embans». Eren tribunes suportades per bigues i jàsseres de fusta que, des de la façana, es projectaven sobre el carrer. Podien sobresortir més d'un metre de la façana. Al damunt es fornava una estructura de puntals i travesses de fusta que es tancava amb unes parets molt primes de morter de calç i pedruscall menut, és a dir, a la manera dels tempanells o embans de distribució interna de la casa. El conjunt es coronava amb un sostre lleuger de fusta i una coberta de teules. La tradició dels embans va perdurar molt temps. Per bé que de tota època, el testimoni viu dels embans el trobem a les cases de la façana sobre el riu Onyar.

Durant el segle XIV, la Força o ciutat vella va encabir dues realitats ben diferenciades que assolien plena maduresa: el barri catedral i el call jueu.

El barri canonical comprenia tota la part alta de la Força, des del verger del castell de Gironella fins a les escales de Santa Maria. La catedral amb el recinte canonical i el palau episcopal eren les pedres angulars que vertebraven i emparaven el conjunt. Al seu recer es van instal·lar les seus de les diferents administracions de la catedral i del bisbat creades entre els segles XI i XII: sagristies –Major i Segona–, ardiaconats, pabordies, cabiscolia i clavaria. Cal afegir-hi les residències dels canonges concentrades rere la catedral i en el carrer Alemanys. També s’hi aplegaren les cases de beneficis instituïts, dels clergues beneficiats i les de molts monestirs que tenien residència a Girona: Sant Cugat del Vallès, Santa Maria de Vilabertran, Sant Salvador de Breda... Fora d’aquest espai però ben a prop de les escales de la catedral hi havia la l’Almoina del Pa de la Seu (la Pia Almoina), institució benèfica i assistencial fundada per Arnau d’Escala al segle XIII, i el vell forn de pa de la Ruca també lligat a la Seu.

Per envergadura, la construcció principal del segle XIV va ser, sens dubte, l’inici de la fàbrica gòtica de Santa Maria car, la romànica, havia quedat petita, reflex del creixement de la ciutat dels darrers segles. Així, el 1313 s’engegaven les obres per bastir una nova capçalera amb girola i capelles radials que es consagrava el 1343. Immediatament es començaven les capelles laterals que havien d’encerclar les noves naus del temple gòtic –la intenció inicial era la de bastir tres naus– obra que es va enllestir en nau única en diferents fases i trigà molt temps.

El call jueu arribava a la màxima expansió; des del Mercadell al portal de l’Areny. En aquesta època la sinagoga es trobava emplaçada a la galta de ponent de l’actual carrer de la Força i a tocar de la placeta que avui mena a les escales de la Pera. A ponent afrontava amb la muralla antiga (vora el carrer Ballesteries), mentre que, a nord i sud, els límits venien marcats

per sengles carrerons avui desapareguts que, arrencant des de la muralla, es projectaven en direcció est fins al carrer de la Força. Contenia la sala d'oració, el pati, l'escola i els banys. De la distribució interna sabem que el pati s'obria a ponent amb la muralla com a límit occidental i la sala d'oració restava a llevant. El pati era l'àmbit més espaiós i disposava d'un pou. Des d'aquí s'accedia a la sala d'oració. Era un cos d'edifici de planta rectangular en el qual es distingien dos àmbits; un de principal reservat als homes anomenat *schola maior* i un de secundari l'*schola inferior* ubicat en un racó al nord de la sala possiblement organitzat com una galeria enlairada des d'on les dones seguïen la pregària.

Durant el segle XIII i fins al segon quart del segle XIV, els jueus havien utilitzat en règim de lloguer una part dels banys públics de la ciutat (els Banys Àrabs) per a les seves necessitats rituals. A l'Aljama però no els semblaren prou adequats a la norma per manca de capacitat d'aigua, així que, a ran de la paret de tanca de tramuntana de la sinagoga, hom bastí el micvé i l'escala que hi baixava. Havia de travessar la muralla perquè es localitzava a peu pla del carrer Ballesteries recolzat contra la banda forana de la muralla.

Des de mitjan segle XIV es començaven a notar els efectes de la profunda crisi, política, econòmica i social que assolava el país i Girona alentia el ritme. La pesta negra de 1348 marcava el punt d'inflexió que l'abocava cap a un llarg període de dificultats i reculada que es va fer evident durant la segona meitat del segle. Malgrat tot, la ciutat va haver d'afrontar la construcció d'un nou recinte emmurallat per tancar i protegir el barris crescuts els darrers dos-cents anys. L'obra, empesa pel rei Pere el Cerimoniós, obligà a prendre severes mesures fiscals que van delmar les finances municipals i de bona part d'una població demogràficament en regressió. Cap al 1402 els nous murs eren acabats però la ciutat havia quedat exhausta.

Bibliografia

- J. CALZADA i OLIVERES. *Sant Pere de Galligants*. Girona, 1983.
- J. CANAL, E. CANAL, J.M. NOLLA. i J. SAGRERA. “Història urbana: La primera expansió meridional (segles XI i XIII)” a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XXXIV. Girona, 1994, p. 13-29.
- J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA. Col·lecció Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 9 volums. Girona: Ajuntament, 1995-2010.
- J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA. *Girona comtal i feudal (1000-1190)*. Girona: Ajuntament – Diputació, 1996 [Quaderns d'Història de Girona].
- J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA. *La Girona del segle XIII. L'embranchida de la burgesia (1190-1285)*. Girona: Ajuntament – Diputació, 2005 [Quaderns d'Història de Girona]
- J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA. “La catedral i Girona: l'entrada del complex episcopal dins murs entre els segles X i XI” a *Actes del II Congrés d'Història de Girona. La Catedral de Girona, 27 i 28 de Novembre de 2003*. *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XLV. Girona, 2004, p. 141-159.
- J. CANAL, E. CANAL, J. M. NOLLA i J. SAGRERA. *Atles d'història urbana de Girona. Segles VI aC- XVI*. Girona: Ajuntament, 2010.
- R. CASTELL, B. CATLLAR i J. RIERA. *Girona ciutat. catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX*. Girona, 1992.
- P. FREIXAS, J. M. NOLLA, L. PALAHÍ, J. SAGRERA i M. SUREDA,

- La Catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress.* Girona: Ajuntament, 2000.
- C. GUILLERÉ. *Girona al segle XIV*. Volum I i II. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993-1994 [Biblioteca Abat Oliba, 132].
- J. MARQUÈS CASANOVAS. *Girona Vella*. Girona: Ajuntament, 1979 (2 volums).
- Ll. PALAHÍ i J.M. NOLLA, (coord.). “Entre l’hospici i l’hospital. Evolució urbanística d’un sector de Girona: el carrer de les Savaneres (Girona, Gironès)” a *Excavacions arqueològiques a Catalunya*, núm. 19. Barcelona, 2007.
- D. ROMANO. “Els jueus de Girona als segles XII-XIII” a *Mossé ben Nahman i el seu temps*. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement. Girona, Ajuntament: 1995, p. 11-75.
- M. SUREDA. *Els precedents de la Catedral de Santa Maria de Girona. De la plaça religiosa del fòrum romà al conjunt arquitectònic de la seu romànica (segles I aC – XIV dC)*. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Girona, 2008.
- J. R. WEBSTER. “Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339)” a *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXVIII. Girona, 1985-1986, p. 157-189.
- J. R. WEBSTER. “Col·lecció de documents del convent de Sant Francesc de Girona (1224-1339)” (continuació) a *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*. XXIX. Girona, 1987, p. 27-86.